

СВОБОДА У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано різні філософські підходи до проблеми самоствердження особистості та народу за умови існування свободи; на основі наукового доробку визначено сутність понять «самоствердження», «національне самоствердження» особистості та нації; висвітлено необхідність вибору Українською державою європейських цінностей для власного самовизначення та національного самоствердження в умовах сьогодення.

Ключові слова: *свобода, національне самоствердження, самоствердження, особистість, нація, держава, солідарність, відповідальність, інтерсуб'єктивність, справедливість, європейські цінності.*

Українство в умовах сьогодення переживає складний історичний період розвитку європейської демократичної країни, становлення української політичної нації та її самоствердження. Вибір європейського шляху є одним із найголовніших стратегічних завдань, оскільки йдеться про визначальні принципи державотворення — європейські цінності, які забезпечать демократичну перспективу та орієнтацію на стандарти європейської цивілізації. Це знайшло своє відображення у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, в якій головною метою визначено створення умов для самоствердження і творчої самореалізації кожного громадянина України, формування памолоді, здатної створювати та розвивати європейські цінності, сприяти консолідації української нації для подальшого процвітання держави.

Філософський аспект свободи особистості у процесі її самоствердження висвітлено з часів раннього філософського періоду Сократом, Платоном, Аристотелем та іншими, надалі у працях А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та наразі актуально відображено у теоріях Г. Гефнера, А. Келлера, І. Надольного та інших.

Метою статті є визначення впливу свободи на процес національного самоствердження особистості та народу для подальшого поступу суспільства з орієнтацією на європейські цінності в теорії філософської думки.

Європейське суспільство за багатівіковий період свого становлення виробило свої принципи життєдіяльності, а саме: свободи, права, відповідальності, солідарності, демо-

кратизму. Відповідно до цих принципів визначено орієнтири світобачення, такі як самокритичність, самоствердження та інтерсуб'єктивність, що передбачає можливість самореалізації Іншого. Інтерсуб'єктивність — ставлення до іншого як до Іншого у громадянському суспільстві відбувається на основі взаємних вимог відповідальності кожного члена спільноти. Такий підхід дає змогу окреслити нові горизонти філософії, у якій провідною думкою є прийняття в суспільстві системи європейських цінностей для подальшого його самоствердження.

У всі епохи людство, його представники-мислителі намагалися з'ясувати сенс буття людини та віднайти й зрозуміти її сутність, рушійні сили розвитку людства. І постійно, незалежно від філософської позиції, наштовхувалися у цих пошуках на первинне джерело усіх актуальних проблем, що виходять із свободи й вибору людини, її призначення у світі речей та в розбудові держави. Пошуки ціннісних орієнтирів буття особистості та долі, як у минулому, так і в сьогоденні, є тим надбанням, без якого неможливо встановити ідентичність, аби надалі відкрити шлях у майбутнє.

У центрі уваги філософських ідей античних мислителів Сократа, Демокрита, Платона, Аристотеля постає людина як самостійна цінність, яка здатна та має право на активність й ініціативність як у власному саморозвитку, так і в розбудові держави. Зокрема, Сократ зазначає, що пізнати світ людина може, тільки пізнавши себе, свою душу та справи. Визначаючи суть людини, він виокремлює душу та моральний світ. За його баченням, людина — це її душа (розум, мисляча активність, морально орієнтована поведінка), яка панує над чуттєвою тілесністю та є господинею тіла, його інстинктів, є свободою. Водночас філософ звертає увагу на нагальну потребу людини сумлінно виконувати громадські обов'язки в повсякденному житті.

Моральний аспект свободи, за Аристотелем, в особливому душевному складі вільно народженої особистості, яка не шукає надмірних тілесних задовольень та чиста в помислах. Саме людина є джерелом вчинків, оскільки її душа робить свідомий вибір на користь добра чи зла та охоплює всю сукупність діяльності. Адже вибір є виявом довільності, свободи, що залежить від самопізнання і предмета, створеного людиною, тобто досягнення можливого. «...будь-яке пізнання і будь-який свідомий вибір спрямовані до того чи іншого блага...» [1, с. 56].

В епоху Відродження формується нове бачення самоствердження людини в її активній життєвій позиції, зокрема акцентується увага на спроможності людини змінити себе та навколишній світ. Особисті чесноти, власна гідність і благородство визначаються пріоритетними серед духовних цінностей, а сенсом життя є служіння суспільству. Яскравим свідченням такої ідеї гармонійного поєднання особистого та суспільного є філософські погляди Н. Макіавеллі, М. Монтеня. Так, М. Монтень стверджує, що той, хто відчує власну людську гідність й усвідомить свої обов'язки перед іншими людьми і суспільством, пізнає своє покликання громадянина сприяти суспільній користі, таким чином виконає своє людське призначення і переживе найпрекрасніше — гідне схвалення громадою [5, с. 383].

І. Кант розробив гармонійну концепцію правової держави, яка ґрунтується на ідеї морального самовдосконалення особистості у взаємозв'язку з удосконаленням суспільства, на приватній власності та відповідальності усіх громадян перед законом і на здатності до особистісного самоствердження. Можливість реалізації окресленої проблеми він убачав у наданні свободи й самостійності кожному членові суспільства та рівності усіх громадян. Людина в його баченні є суб'єктом самопізнання, а найвищою формою будь-якого знання і засобом формування особистості є та обставина, що людина може мати уявлення щодо власного «Я». Завдяки цьому вона особистість, і через єдність свідомості при всіх змінах, які з нею можуть відбуватися, вона одна й та ж сама особистість... [2, с. 356]. Підґрунтям власне людського самоствердження є «добра вільна воля», яка «є ніщо інше як практичний розум», який визначає собі самому те, «що повинно відбуватися». Фактично І. Кант у XVIII ст. акцентуалізував проблему необхідності морального самовдосконалення особистості, стверджуючи, що воно є основою виховання особистісної свободи. Серед системи духовних цінностей з'являється категорія соціально-політичних цінностей, зокрема поруч зі свободою постає рівність, справедливість, солідарність тощо. Такі тенденції у філософській думці, звісно, вплинули на проблему виховання нового типу особистості, яка прагне здобувати знання для власного самовдосконалення та водночас для блага й користі суспільства.

Бачення свободи та її впливу на самоствердження особистості висвітлює Ж. Сартр у праці «Пізнання й свобода», що

засвідчує необхідність постійного витворювання особистістю себе, а необхідною для цього умовою є «свобода діючого буття». Учений схиляється до думки, що особистість і є свобода, яка вибирає, проте особистість не вибирає, вона засуджена на свободу. Неминучість свободи у майбутті, оскільки майбутнє є «тим, чим я повинен бути, поки я не здатен бути ним». Ж. Сартр стверджує, що свобода — це буття особистості, а вільна особистість ідентична своїй свободі. На думку мислителя, «Я» має «власні проекти», і спочатку людина лише існує, а надалі визначається [8, с. 323]. Створюючи свій проект життя, вона зіштовхується з природними та соціокультурними чинниками, що впливають на її «Я», яке «...не є «вільним» уникнути ані впливу мого класу, ані впливу моєї нації, ані впливу моєї родини... Я народився робітником, французом...; людина виявляється «створеною» кліматом і ґрунтом, расою і класом, мовою, історією колективу, частиною якого вона є...» [8, с. 330].

Феномен самоствердження багатоаспектний, що засвідчують трактування мислителів і тяжіння до рефлексії самовизначатися, самостверджуватися. К. Маркс визначав свободу в цілком позитивному ракурсі як можливість особистості самостверджуватися, тобто розвивати власну творчу могутність без обмежень, крім межі особистісних своїх можливостей та обдарованості. Свобода та необхідність залежать від рівня розвитку продуктивних сил у суспільстві та пізнання особистістю процесів і явищ у природі й соціумі. Філософи К. Маркс і Ф. Енгельс у спільній науковій праці «Німецька філософія» вводять та обґрунтовують поняття самоствердження особистості у двох його суспільних формовиявах. Зокрема, зазначають про самоствердження таке: «як егоїзм, так і самовідчуженість є за певних обставин необхідною формою самоствердження індивідів» [4, с. 236]. В «егоїстичному» самоствердженні вбачають приватну власність та індивідуальні інтереси, що суперечить суспільній ідеології та слугує надалі «самовідчуженому» самоствердженню. Позитивно особистість самостверджується в суспільно корисній діяльності, оскільки саме в діяльності вона здійснює свою індивідуальність.

Філософське узагальнення сутності самоствердження у «людській волі до життя» А. Шопенгауер подає у творі «Світ як воля й уявлення», де волю розглядає як могутній чинник світотворення, внутрішню сутність індивіда, що визначається

як закон у діях сили природи, у діяльності людини, у суспільстві. Життя людини вбачає в розгортанні волі, яка міститься в її природі. Зокрема, він відкрив ірраціональність волі людини, яка виражається в егоїзмі індивідууму, в його домінантному прагненні самостверджуватися, навіть шляхом жорстокого заперечення інших. «...У всій природі неминуче панує постійна боротьба між індивідами... кожен хоче всього для себе, хоче всім володіти або навіть над усіма володіти, — те, що йому противиться, хотів би він знищити» [9, с. 78]. Під впливом світової волі людина перетворюється на маріонетку, проте вона не винна у тому злі та у тих засобах, за допомогою яких вона вдається до самоствердження. Головне завдання людини — вийти з-під диктату світової волі, а можливість у цьому полягає у співчутті до інших людей. Дієвим життєвим принципом учений визначає: «Нікому не зашкодь, навпаки, допомагай усім, наскільки зможеш» [9, с. 79]. Мислитель переконаний, що людина повинна відмовитися від ролі самостверджованого егоїста навіть через можливість втрати власної індивідуальності. Водночас він убачає можливість реалізації соціальної волі, що полягає у самостійному досягненні шляхів волевиявлення завдяки самопізнанню. Можливість об'єднання народу як на добру справу, так і на погану він розглядає на основі механізму ідентифікації як свідомого процесу, заснованого на масовому переконанні та спільній соціальній волі.

Потужне почуття, на яке спроможна особистість і яке здатне її змінити, — це людський стан «сп'яніння». Ф. Ніцше пояснює можливість ним керуватися як рушійною силою чуттєвого збудження, що надихає та спрямовує процес особистісного самоствердження. Сп'яніння власною волею внаслідок накопичення вольової енергії дає відчуття підйому сил та їх надлишок. Таке почуття здатне підпорядкувати собі увесь світ і взяти усе з нього, тобто самоствердитися. Філософ називає його ідеалізацією, тобто «ідеалізація не базується, як зазвичай думають, у відкиданні усіх дрібниць, другорядного, а скоріше в безмежному висовуванні й підкреслюванні головних рис, при якому все решта саме по собі стирається та зникає» [7, с. 76]. Зміни, що призводять до удосконалення всього, на які здатна особистість під впливом такого нестримного почуття, не що інше, як мистецтво, яке приносить насолоду і радість: «в мистецтві людина насолоджується собою, як досконалістю» [7, с. 77].

Для того, аби існували інстинкти, повинна бути воля, воля до традицій, до відповідальності за ціле століття, до солідарності минулих та майбутніх поколінь, із роду в рід, до нескінченності. Лише в активній діяльності особистість, сповнена сил, може бути щаслива невіддільно від праці. Такі активно щасливі особистості благородного походження, їхнє життя сповнене довірою та відвертістю перед собою й іншими. Особистість благородного походження вирізняється тим, що «не вміє довгий час серйозно ставитися до своїх ворогів, своїх невдач, навіть до своїх негідних вчинків — що є ознакою сильних, досконалих натур, у яких є в наявності надлишок пластичної, цілющої сили, що дозволяє забути» [6, с. 35].

У філософії Ф. Ніцше встановлено цільний зв'язок категорій свободи, волі, відповідальності, гордості особистості, тобто виникає образ людини незалежної, яка має право обіцяти. Філософ зазначає, що в такої особистості «спочиває горде, мерехтливе у кожному м'язі усвідомлення того, що накінець досягнуто і втілено в ньому: справжнє усвідомлення сили і свободи, почуття досконалості людини взагалі. Це звільнена людина, дійсно, яка має право обіцяти, це господар свободної волі, це суверен» [6, с. 59]. Свобідна особистість володіє потужною волею на основі цінностей, які є мірилом поваги щодо себе та інших. Ф. Ніцше визначає, що саме така суверенна особистість, яка вміє ручатися за себе, «з гордістю має право на самотвердження — це дозрілий, але й пізній плід: як довго плід цей повинен був твердим і кислим висіти на дереві!» [6, с. 61].

Екзистенціальна філософія, за К. Ясперсом, передбачає розуміння та реалізацію цілісного «Я» за умови наповнення власного життя смыслом, яке передбачає буття людини в суспільстві та виступає як «Я-соціальне». «Наше соціальне Я характеризує нас так, що здається, неначе людина змінює свою природу із зміною свого соціального становища», — стверджує К. Ясперс [10, с. 29]. Сенс буття, на думку філософа, відкривається перед людиною у найкритичніші періоди, у «прикордонних» ситуаціях, коли особистість відкриває себе і стає собою. Для самовизначення особистості необхідно укорінитися в культурі, володіти власною системою вартостей та пізнати себе для особистісного самотвердження.

Американські науковці Ч. Кулі та Дж. Мід відстоюють єдність генезису особистості та суспільства. Згідно з їхніми поглядами, особистість формується під впливом соціального оточення, в якому панує думка іншої людини щодо неї. Тобто

відбувається зворотний зв'язок, який є визначальним у процесі самоствердження. Усвідомлення особистістю належності до певної групи надає їй можливість формувати власні соціальні норми та ідеали, що сприяє її адаптації та інтеграції. «Соціальна інтеракція» відбувається шляхом засвоєння культури як складної системи символів, універсальних для всього суспільства [3, с. 334-335].

Теорія справедливості, розроблена Дж. Ролзом, концентрує ідею спільного блага, що ґрунтується на трьох складових: ринкова економіка, політична демократія і національна форма організації держави. Головним у концепції є усвідомлення, що невідоме майбутнє впливає на визначення та вироблення раціональної системи соціальних запитів особистістю та поєднання і переживання долі інших зі своєю. Загострене почуття справедливості та раціональність у баченні власного блага сприяють спільному суспільному благу.

У сучасній практичній філософії М. Ріделя відповідальність особистості за свої дії та вчинки розглядається як умова можливості комунікативного ладу з його специфічними формами та практикою життя. Коли особистість «відповідає», вона виконує «завдання», що випливають зі спільного буття особистості з іншими особами в широкому розумінні, а саме: у сім'ї, школі, товаристві, трудовому колективі чи селі, місті, державі. Така моральна відповідальність має водночас подвійну основу: особисту та соціальну. Кожна особистість здатна брати на себе моральну відповідальність, тобто усвідомлювати себе відповідальною, а отже, і бути вільною.

Ідеї свободи, справедливості, відповідальності й солідарності перебувають у тісному взаємозв'язку в складній структурованій системі стосунків. Солідарність є визначальною рисою нації серед інших її рис, таких як історична пам'ять, спільна мова, територія та інші, оскільки під їхнім впливом зберігається самобутня ментальність, національна самосвідомість та національний характер народу. Прояв національної солідарності є основою прояву свободи, народного волевиявлення та особистої свободи кожного громадянина. Історично склалося так, що українство, починаючи з часів Київської Русі, у період козаччини та сьогодення, вибудовувало свою державу на засадах демократії, виборності, віча, місцевого самоврядування та поваги прав особистості. Такі підходи до державної справи є свідченням належності українського народу до європейської нації, що визнає свободу як волю, а волю спрямовує

на реалізацію свого світобачення, національного самовизначення та самоствердження.

У західній філософії розвиток уявлень про самоствердження досліджувався переважно в напрямі особистісного самоствердження, що передбачає свідоме відстоювання особистістю власної позиції та одночасний прояв свободи у своїх поглядах, думках, переконаннях і вчинках. Визначено, що ступінь свободи особистості, її здатність до національного самовизначення та самоствердження певною мірою залежить від її зв'язків і міжособистісних стосунків у спільноті. Отже, національне самоствердження ми розглядаємо як інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної і громадянської позиції у суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати і захищати її національні інтереси. Свобода особистості та всього народу, де солідарність і справедливість є визначальними складовими громадянського суспільства, сприяє самоствердженню нації як вищої форми організованого буття людської спільноти. Європейський вибір Україною цінностей демократичної держави надає їй можливість національного самоствердження й передбачає співбуття вільних відповідальних громадян на засадах справедливості, солідарності та свободи. Водночас подальшого дослідження потребує проблема виховання національного самоствердження в учнівської молоді в контексті нових соціально-політичних реалій українського державотворення.

Література

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — 323 с.
2. Кант И. Сочинения в шести томах / И. Кант. — М.: Мысль, 1963. — Т. 6. — 1966. — 744 с.
3. Кули Ч. Первичные группы / Ч. Кули // Американская социологическая мысль. Тексты. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 330-335.
4. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс и Ф. Энгельс // Соч. — 2-е изд. — Т. 3. — С. 7-544.
5. Монтень М. Опыты / Мишель Монтень // Сочинения: в 3-х т. [пер. с франц.] — М.: Голос, 1992. — Т. 3. — 394 с.
6. Ницше Ф. Генеалогия морали / Фридрих Ницше // [пер. с нем.]. — СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. — 224 с.
7. Ницше Ф. Падение кумиров: сб. / Фридрих Ницше // [пер. с нем.]. — СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. — 224 с.

8. Сартр Ж.П. Экзистенциализм — это гуманизм / Ж.П. Сартр // Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1989. — С. 319-345.
9. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственности / А. Шопенгауэр. — М.: Республика, 1992. — 447 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс // [пер. с нем.]. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.

В статье представлено аналитическое обозрение разных философских подходов к проблеме самоутверждения личности и народа при условии существования свободы; на основании научного опыта определена сущность понятий «самоутверждение», «национальное самоутверждение» личности и нации; освещена необходимость выбора европейских ценностей Украинским государством для собственного самоопределения и национального самоутверждения в современных условиях.

Ключевые слова: свобода, национальное самоутверждение, самоутверждение, личность, нация, государство, солидарность, ответственность, интерсубъективность, справедливость, европейские ценности.

R. L. Soichuk

Freedom in the Context of National Self-Assertion of Personality: A Philosophical Aspect

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

In the article, based on the theory of philosophical thought, freedom is defined as a condition of an individual's and a nation's self-assertion for the further progress in society with orientation to European values. The problem of freedom is considered in the context of the individual's self-assertion problem since the early period of philosophy (Socrates, Plato, Aristotle and others.) and later in the works of A. Schopenhauer, F. Nietzsche and in modern theories. A brief analysis of philosophical concepts of the abovementioned problem is made, and the interconnection between the prevailing ideals of freedom, justice, responsibility and solidarity in the complex structured system of relationships is examined. According to scientific heritage, the essence of the concept of an individual's and a nation's «assertiveness» is defined. Attention is focused on the need of Ukraine's European choice of democratic state values that enables its and every citizen's self-assertion, provides the worldview aimed at intersubjectivity, and secures creative realization of the other under conditions of coexistence of free, responsible citizens on the basis of justice, solidarity and freedom.

Keywords: freedom, national self-assertion, self-assertion, individual, nation, state, solidarity, responsibility, intersubjectivity, justice, European values.

References

1. Aristotel. (1983). *Nikomakhova etika*: Vol. 4 [Nikomakhov's etics]. Moscow: Mysl.
2. Kant, I. (1963). *Sochineniia v shesti tomakh*: Vol. 6 [Works in six volumes]. Moscow: Mysl.
3. Kuli, Ch. *Pervichnyie gruppy* [Primary groups]. In *Amerikanskaia sotsyolohicheskaia mysl*. (pp. 330-335). Moscow: Izd-vo MGU.
4. Marks, K. & Engels, F. *Nemetskaia ideolohiia* [German ideology]. In *Sochineriia*: V. 3. (2nd ed.). (pp. 7-544).

5. Monten, M. (1992). Opyty [Experiments]. In Sochineniia: V 3. Moscow: Golos.
6. Nitshe, F. (2011). Genealogiia morali [The genealogy of moral]. St. Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus.
7. Nitshe, F. (2012). Padeniie kumirov [The Fall of Idols]. St. Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus.
8. Sartr, Zh. P. (1989). Ekzistentsyalizm — eto gumanizm [Existentialism is humanism]. In Sumerki bogov (pp. 319-345). Moscow: Politizdat.
9. Shopengauer, A. (1992). Svoboda voli i nravstvennosti [The freedom of will and morality]. Moscow: Respublika.
10. Yaspers, K. (1991). Smysl i naznacheniiie istorii [The sense and history's mission]. Moscow: Politizdat.